

VAN VEHCHELE TOT VEGHEL

Periodiek van de Heemkundekring Vehchele
ISBN: 0168-114 - 15de jaargang nr. '95-2, juni 1995
Aangesloten bij de Stichting Brabants Heem. Oplage 175.

Namen en adressen van de bestuursleden van de Vereniging:

Voorzitter: L.W.A. Waals, Chrysanthenstraat 5, tel. 64134

Secretaris: M.M.M. Schellekens, Deken Franssenstr. 26,
tel. 65560

Penningm. J. Schouten, Hertogin Johannastr. 5, tel. 63517

Leden: J.J. Pos, Kievietdonk 46, tel. 67953

J.W.A. van Boxmeer, Frans Halsstraat 9, tel. 64446

N.L.J. v.d. Ven, Vondelstraat 9, tel. 66836

E. Jansen, NCB-Laan 49, tel. 64547

Redactie Kroniek: Jan van Boxmeer

Wim Broeren

Sjef Joosten

Jan Pos

Nico v.d. Ven

Deze Kroniek wordt gratis aan de leden van de Heemkundekring toegezonden. Eventueel extra exemplaren zijn - zolang de voorraad strekt - tegen betaling van f 2,50 verkrijgbaar.

INHOLD

Twee "preken" deze keer in onze Kroniek. Onze 50-jarige bevrijding is dit jaar al vele malen herdacht, bijzonder in de maand mei. In de privé verzameling van Sjef Joosten bestaande uit affiches, pamfletten en vlugschriften uit de oorlogstijd kregen we een doorslag van een typemachine met het herderlijk schrijven van Kardinaal de Jong uit 1943. Wij vonden het de moeite waard om dit moedige schrijven van een groot vaderlander in onze Kroniek af te drukken.

HERDERLIJK SCHRIJVEN

blz. 3

Van geheel andere aard is de preek van deken Clercx uit 1877. tekenend voor een tijd waarin onze geestelijke leiders overtuigd waren, dat het katholieke geloof alleenzaligmakend was. Van oecumene had men nog nooit gehoord en andere godsdiensten waren moeilijk te accepteren. Deze preek van deken Clercx, waarin hij fulmineert tegen bepaalde gebruiken van de Veghelse joodse medeburgers komt uit het archief van de Lambertusparochie en wordt ingeleid door Wim Broeren.

PREEK UIT 1877

blz. 8

De Osse bende maakte in de jaren vóór de oorlog grote delen van oostelijk Brabant onveilig. Ze haalde regelmatig het landelijke nieuws en over de nasleep daarvan moet zelfs een minister gestruikeld zijn. Ook Veghel bleef niet van de praktijken van deze bende verschoond. Frans Jansen vertelt daarover in

DE OSSE BENDE

blz. 14

In Kroniek 47 plaatsten we het eerste deel over gronduitgiften in Veghel door Martien van Asseldonk. In deze Kroniek kunt U verder lezen over de

GRONDUITGIFTEN IN VEGHEL (DEEL II)

blz. 18

GRONDUITGIFTEN IN VEGHEL (DEEL II)

De periode 1314 - 1520; de uitgiften:

Doordat er over de periode 1314-1520 geen schepenprotocollen van veghel bewaard zijn gebleven, en doordat het Veghelse dorpsbestuur ock geen acten in den Bosch op liet maken, zoals particulieren soms wel deden, beschikken we over deze periode geen gegevens over de niet-belaste uitgiften.

Wel mogen we verwachten dat het niet-belaste deel kleiner was als in de latere hiervoor besproken perioden. Van een slechte administratie, zoals tijdens de cijnsheffing door de Staten generaal, was in mindere mate sprake, doordat nieuwe uitgiften direct in het cijnsboek ingeschreven werden. Ook horen we niet over grootschalige verwoestingen in Veghel, zoals tijdens de 80-jarige oorlog gebeurde. 16).

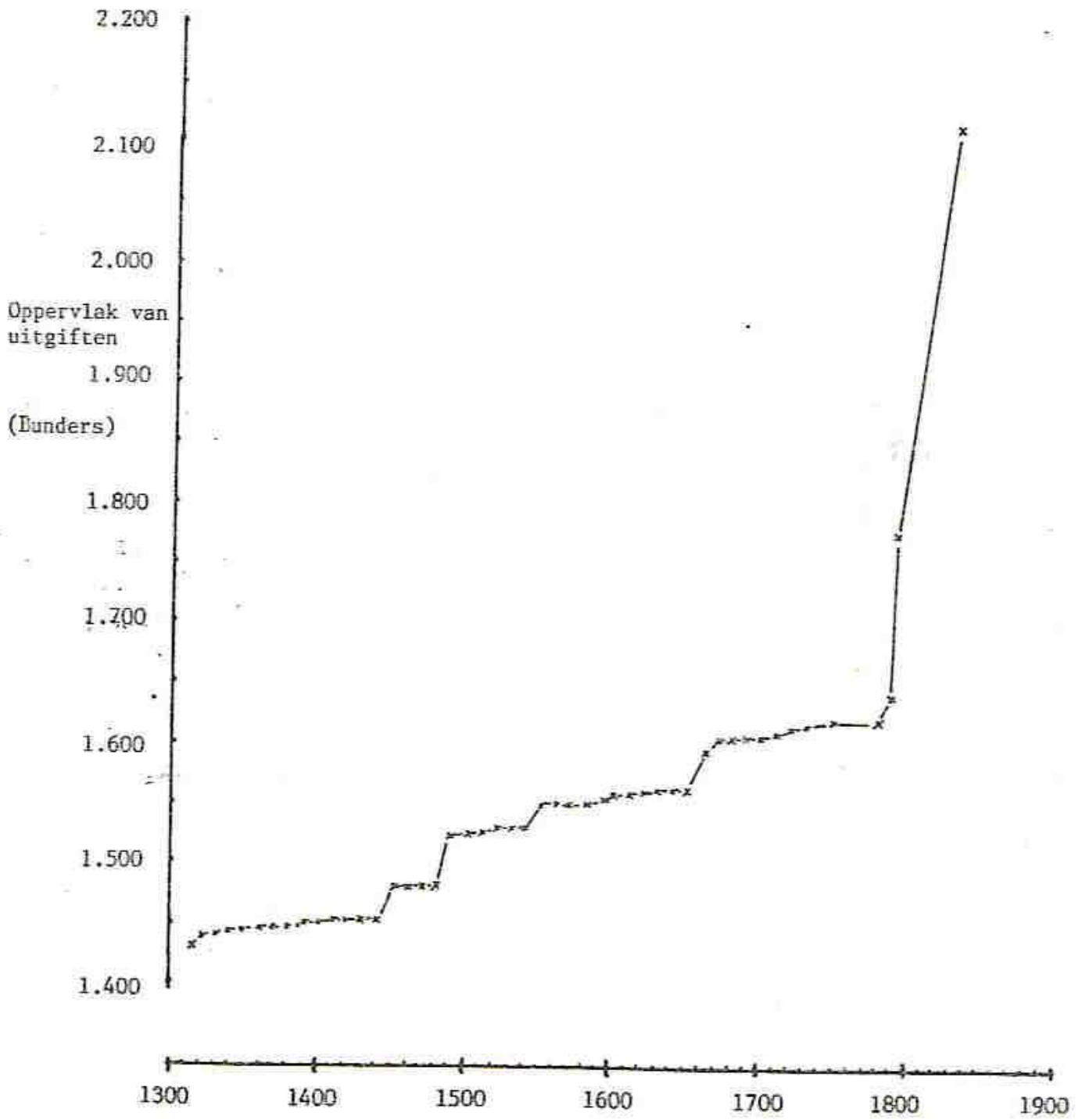
gedurende 1314-1520

Het nivo van niet-belaste uitgiften zal van dezelfde orde van grootte zijn als over de periode 1520-1580. Gemiddeld circa 3 huisperceeltjes, oftewel 38 roeden per jaar.

De belaste uitgiften staan keurig in de cijnsadministratie genoteerd:

	Belaste Uitgiften	
	Aantal	Oppervlök (roeden)
1314 - 1340	21	2.250
1340 - 1349	3	62,5
1350 - 1359	1	50
1360 - 1369	-	-
1370 - 1379	-	-
1380 - 1389	18	2.050
1390 - 1399	-	-
1400 - 1409	-	-
1410 - 1419	-	-
1420 - 1429	-	-
1430 - 1439	-	-
1440 - 1449	21	11.496
1450 - 1459	2	67
1460 - 1469	-	-
1470 - 1479	-	-
1480 - 1489	40	16.487
1490 - 1499	-	-
1500 - 1509	1	1.200
1510 - 1519	3	1.540
TOTAAL:	110	35.202,5

*Tabel 5
Belaste uitgiften
1314 - 1520*

Grafiek 5: Totaal uitgegeven oppervlak 1314 - 1832.
(cumulatiere grafiek).

Cumulatieve grafiek, 1814 - 1832:

Met behulp van de voorgaande gegevens is het mogelijk om een grafiek te konstrueren van het totale oppervlak uitgiften over de periode 1814-1832, waarbij we vanaf het kadaster in 1832 terugrekenen. Zie grafiek 5 op de volgende bladzijde.

De vraag is in hoeverre deze grafiek betrouwbaar is. Er kunnen immers ook uitgiften geweest zijn, waarvan niets in de administratie van de grondcijnsen, of de schepenprotocollen terug te vinden is. Ook weten we niet of dit op grote schaal plaats heeft gevonden, of niet.

Helaas zijn er voor Veghel geen volledige landmetingen van vóór 1792 bewaard gebleven. Wel is het nuttig om de tiendkaart van Veghel te bestuderen.

De tiendkaart:

In het oud archief van veghel bevindt zich een 19-de eeuwse tiendkaart, waarop de verschillende tiendklampen staan ingetekend. Een tiendklamp is een groep bij elkaar gelegen percelen, waaruit een tiend betaald werd aan de Veghelse kerk, of aan een particulier. Een tiend is een deel van de oogst, die voor dat doel gereserveerd werd.

In de middeleeuwen werden steeds uit nieuwe ontginningen tienden geheven. Omstreeks 1500 werd dat gebruik afgeschaft, en de tiendklampen geven dus het oppervlak en de plaats van de gronduitgiften van omstreeks 1500 weer. (Zie voor de Veghelse tienden ook appendix 1.)

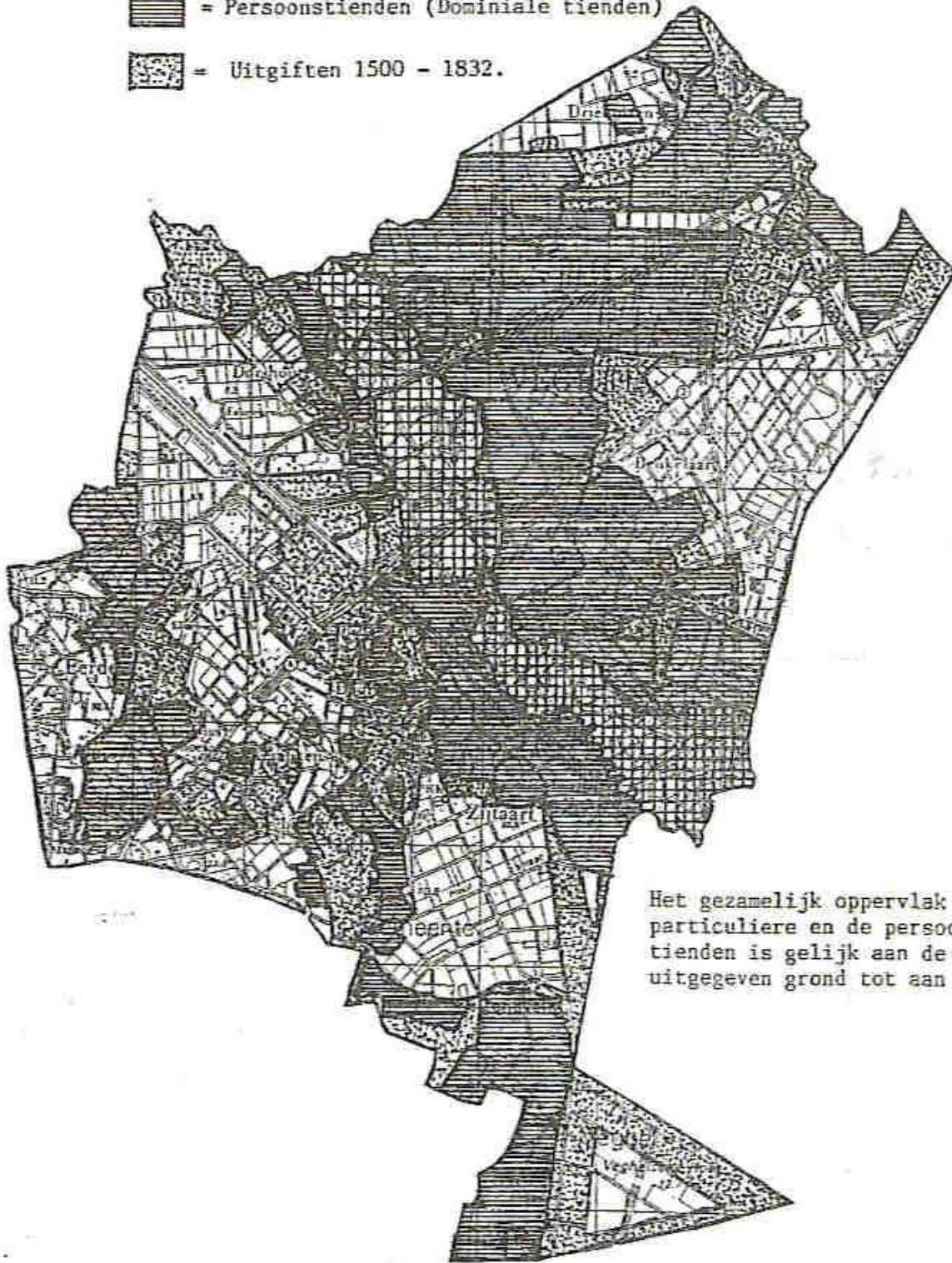
De tiendkaart is nauwkeurig genoeg getekend, om de tiendklampen over te kunnen tekenen op de kadasterkaarten van 1832. Met behulp van de 'oorspronkelijke aanwijzende tafels der grondeigenaren' is dan gemakkelijk het totale oppervlak van de tienden te bepalen. Dit is 1502,8 bunder. We mogen dus zeggen dat er omstreeks 1500 in Veghel 1502,8 bunder grond in particulier bezit was.

Dit goed goed overeen met het bekende oppervlak in grafiek 5. Grafiek 5 geeft voor 1500 1521,3 bunder. Het verschil van 18,5 bunder kan inderdaad veroorzaakt zijn door niet-geregistreerde uitgiften, maar ook door de onnauwkeurigheid van de verschillende aannames in dit artikel. Het verschil is te klein om daar een uitspraak over te kunnen doen.

We mogen konkluderen dat er niet op grote schaal niet-geregistreerde uitgiften zijn geweest, en dat grafiek een redelijk betrouwbaar beeld van de werkelijkheid geeft.

De tiendklampen zijn overgetekend op de topgrafische kaart van 1978/1986 (18), en met een andere arcering zijn ook de uitgiften van de periode 1500 - 1832 aangegeven. Met een opslag is te zien waar in de periode 1500-1832 in Veghel grond uitgegeven is.

- = particuliere tienden (Heimse, of Oude tienden)
- = Persoonstienden (Dominiale tienden)
- = Uitgiften 1500 - 1832.

Het gezamenlijk oppervlak van de particuliere en de persoons-tienden is gelijk aan de uitgegeven grond tot aan ca.1500.

Kaart 1: Uitgegeven grond circa 1500, en groei in de periode 1500-1832.

Het gebruikte geld:

Voordat de periode 1200 - 1314 besproken wordt, is het nodig om uit te weiden over het gebruikte geld en de hoogte van de cijnsbelasting per oppervlakte-eenheid.

In de administratie van de grondcijnsen vóór 1600 werd met het volgende geldstelsel gewerkt:

cort		
mijt (of: obol)	1 mijt	= 2 oort
penning (of: denier)	1 penning	= 2 mijten
schelling	1 schelling	= 12 penningen
pond	1 pond	= 20 schellingen

De penningen werden nader aangeduid met: nieuwe, oude, of zwarte.

Nu waren er van de 13-de tot de 16-de eeuw in Brabant veel verschillende munten in omloop. Naast de hertogen sloegen ook steden als Brussel, Antwerpen en Leuven hun eigen geld, en bovendien was er ook veel geld dat buiten Brabant geslagen was in omloop.

We mogen veilig veronderstellen dat de hertogen voornamelijk cijnsen hieven in hun eigen geld. Ze hadden veel belang bij het in omloop brengen van eigen geld vanwege de sleischat. De was een belasting die de muntmeesters moesten betalen op de hoeveelheid verwerkt edelmetaal. Door hun expansiepolitiek hadden de hertogen deze inkomsten hard nodig. Hertog Jan I (1269-1294) verbood daarom de stedelijke aanmuntingen zelfs helemaal. 19)

De eerste penningen werden in Brabant in naam van de graven van Leuven geslagen en hadden een gewicht van 0,7 tot 0,9 gram. Dit waren de oude penningen die we in de cijnsregisters vermeld vinden, en die in de cijnsboeken soms ook wel 'Leuvense penningen' genoemd worden. 20)

Omstreeks 1250 introduceerde de hertog een nieuwe lichtere penning van circa 0,6 gram. Omdat penningen indertijd gewaardeerd werden naar hun gewicht aan verwerkt zilver, hadden deze nieuwe penningen al snel een lagere waarde dan de oude penningen. In de cijnsadministratie wordt daarom ook steeds nadrukkelijk vermeld of een cijns in nieuwe of in oude penningen gerekend werd.

De schelling en de pond waren slechts rekenmunten. Ze werden niet echt geslagen. Wel werden er vanaf 1299 in Brabant zogenaamde groten geslagen, die al snel oude groten genoemd werden. Deze hadden een waarde van 12 nieuwe penningen, oftewel 1 (nieuwe) schelling.

De hoeveelheid oude penningen die men voor een oude groot rekende, varieerde in Veghel wat. De 14-de en 15-de eeuwse Veghelse cijnsboeken (vanaf 1380) schrijven steeds boven de eerst vermelde cijns dat 1 oude groot voor 8 oude penningen gerekend werd.

In de 16-de eeuw vinden we dat een grondcijns van 2 oude groten in Veghel in 4 delen van 4 1/2 oude penningen verdeeld werd. Toen rekende men dus 9 oude penningen in 1 oude groot.

Nog later, als men in de 17-de eeuw de oude penningen in het 17-de eeuwse muntstelsel omrekenen, rekent men 9,6 oude penningen in 1 oude groot. 21)

In de periode 1343-1353 werd ook 3 keer een cijns geheven in 'zwarte penningen'. Dit waren penningen die in de 13-de eeuw door de koning van Frankrijk geslagen werden. Ze werden geslagen uit zilver van een zeer laag gehalte en werden daarom in het gebruik al spoedig zwart. Vandaar hun bijnaam 'Zwarte tournose'. Bij de omrekeningen in de 17-de eeuw telde men 16 zwarte penningen in 1 oude groot.

Het gebruikte geld:

Voordat de periode 1200 - 1314 besproken wordt, is het nodig om uit te weiden over het gebruikte geld en de hoogte van de cijnsbelasting per oppervlakte-eenheid.

In de administratie van de grondcijnsen vóór 1600 werd met het volgende geldstelsel gewerkt:

oort		
mijt (of: obol)	1 mijt	= 2 oort
penning (of: denier)	1 penning	= 2 mijten
schelling	1 schelling	= 12 penningen
pond	1 pond	= 20 schellingen

De penningen werden nader aangeduid met: nieuwe, oude, of zwarte.

Nu waren er van de 13-de tot de 16-de eeuw in Brabant veel verschillende munten in omloop. Naast de hertogen sloegen ook steden als Brussel, Antwerpen en Leuven hun eigen geld, en bovendien was er ook veel geld dat buiten Brabant geslagen was in omloop.

We mogen veilig veronderstellen dat de hertogen voornamelijk cijnsen hieven in hun eigen geld. Ze hadden veel belang bij het in omloop brengen van eigen geld vanwege de sleischat. De was een belasting die de muntmeesters moesten betalen op de hoeveelheid verwerkt edelmetaal. Door hun expansiepolitiek hadden de hertogen deze inkomsten hard nodig. Hertog Jan I (1269-1294) verbood daarom de stedelijke aanmuntingen zelfs helemaal. 19)

De eerste penningen werden in Brabant in naam van de graven van Leuven geslagen en hadden een gewicht van 0,7 tot 0,9 gram. Dit waren de oude penningen die we in de cijnsregisters vermeld vinden; en die in de cijnsboeken soms ook wel 'Leuvense penningen' genoemd worden. 20)

Omstreeks 1250 introduceerde de hertog een nieuwe lichtere penning van circa 0,6 gram. Omdat penningen indertijd gewaardeerd werden naar hun gewicht aan verwerkt zilver, hadden deze nieuwe penningen al snel een lagere waarde dan de oude penningen. In de cijnsadministratie wordt daarom ook steeds nadrukkelijk vermeld of een cijns in nieuwe of in oude penningen gerekend werd.

De schelling en de pond waren slechts rekenmunten. Ze werden niet echt geslagen. Wel werden er vanaf 1299 in Brabant zogenaamde groten geslagen, die al snel oude groten genoemd werden. Deze hadden een waarde van 12 nieuwe penningen, oftewel 1 (nieuwe) schelling.

De hoeveelheid oude penningen die men voor een oude groot rekende, varieerde in Veghel wat. De 14-de en 15-de eeuwse Veghelse cijnsboeken (vanaf 1380) schrijven steeds boven de eerst vermelde cijns dat 1 oude groot voor 8 oude penningen gerekend werd.

In de 16-de eeuw vinden we dat een grondcijns van 2 oude groten in Veghel in 4 delen van 4 1/2 oude penningen verdeeld werd. Toen rekende men dus 9 oude penningen in 1 oude groot.

Nog later, als men in de 17-de eeuw de oude penningen in het 17-de eeuwse muntstelsel omreken~~t~~, rekent men 9,6 oude penningen in 1 oude groot. 21)

In de periode 1343-1353 werd ook 3 keer een cijns geheven in 'zwarte penningen'. Dit waren penningen die in de 13-de eeuw door de koning van Frankrijk geslagen werden. Ze werden geslagen uit zilver van een zeer laag gehalte en werden daarom in het gebruik al spoedig zwart. Vandaar hun bijnaam 'Zwarte tournose'. Bij de omrekeningen in de 17-de eeuw telde men 16 zwarte penningen in 1 oude groot.

Ná 1600 rekende men in de administratie van de grondcijnsen met het volgende geldstelsel:

mijt	
penning	1 penning = 2 mijten
duit	1 duit = 2 penningen
oort	1 oort = 2 duiten
stuiver	1 stuiver = 4 oort
gulden	1 gulden = 20 stuivers

Om de penningen te onderscheiden van de oude, nieuwe en zwarte penningen, die vóór 1600 in gebruik waren, duidde men de penning van ná 1600 wel aan als 'Hollandse penning'.

In de omrekening werd 1 oude groot altijd voor ^(30 penningen) 30 gerekend.
(oftewel: $\frac{1}{12}$ nieuwe penningen = $\frac{1}{30}$ Hollandse penningen).

De hoogte van de grondcijnsen:

In de administratie van de grondcijnsen van de heer van Helmond, vinden we van 3 percelen uitgegeven in de periode 1250-1314 én grootte, én bedrag gegeven. Het betreft 3 percelen van 1 bunder, die elk met een cijns van 12 nieuwe penningen belast waren.

Ook in 1379 werd (door hertogin Johanna) bepaald dat de nageburen van Veghel delen van hun gemeint mochten verkopen tegen een grondcijns van 1 oude groot per bunder, waarbij 1 oude groot voor 8 oude penningen (of 12 nieuwe penningen) gerekend werd.

Altijd zijn in de 14-de, 15-de en 16-de eeuw percelen uitgegeven voor 1 oude groot per bunder. Zelfs in de periode 1600-1730 rekende men nog ^{30 pen} per bunder, waarbij men ^{30 пен.} rekende voor 1 oude groot.22)

Er is één uitzondering op de regeling geweest. Tussen 1529 en 1557 werden er in Eerde 'opt Sant' 5 percelen met een gezamenlijk oppervlak van 8 bunder en 7 lopens uitgegeven, die maar voor het halve bedrag belast werden. Van deze percelen wordt gezegd dat ze 'met sant bevlogen' waren, en dat zal tevens de reden voor de lagere grondcijns geweest zijn.

Het is zeer opmerkelijk dat de grondcijnsen vanaf ca. 1250 tot aan 1730 nooit verhoogd zijn geweest. Het geld devalueerde in deze periode enorm, waardoor de grondcijns in de 18-de eeuw nog maar een fractie betekende van wat het eertijds geweest was.

Pas in 1730 wordt de cijns verhoogd (en dan alleen voor de nieuwe uitgften) tot 4 stuivers per bunder.

De hoendercijnsen:

Alle uitgften die in Veghel in de periode 1314-1340 gedaan werden, werden belast met een bedrag dat betaald moest worden in hoenderen. Het aantal hoenderen dat per bunder geheven werd is niet uit directe bronnen bekend, maar kan op verschillende manieren beredeneerd worden.

1- Zoals eerder gezegd geven de beschrijvingen van de cijnsgoederen in 1648 gemiddeld veel te grote goederen aan. Voor de uitgiften uit de periode 1340-1400 vinden we een 'vergrotingsfactor' van gemiddeld 2,58. Als we stellen dat de uitgiften uit de periode 1314-1340 gemiddeld ook een factor 2,58 te groot beschreven zijn, doen komen we tot een belasting van 1,25 hoen per lopens.

Helaas is deze methode onnauwkeurig, omdat door opsplitsingen en samenvoegingen van cijnsgoederen de vergrotingsfactor maar voor 4 gevallen voor de periode 1340-1400 vastgesteld kon worden.

2- We kunnen ook veronderstellen dat de percelen met het hoogst aantal hoenderen per lopens aan grondcijns volgens de beschrijving van 1648 het oorspronkelijke perceel weergeven. (Vergrotingsfactor = 1).

We vinden voor de hoendercijnsen 3 gevallen met een grondcijns van 1,0 hoen per lopens. Een van deze 3 percelen lag in 1648 nog aan alle kanten omsloten door de gemeint, wat het vermoeden bevestigt dat deze beschrijving het oorspronkelijk uitgegeven perceel korrekt weergeeft.

3- We kunnen ook simpel veronderstellen dat de gemiddelde perceelsgrootte ~~was~~ ^{was} uitgif in de periode 1314-1340 gelijk is aan die in de periode 1340-1400 (2,02 lopens). Dat levert een gemiddelde grondcijns van 1,06 hoen per lopens op.

Samenvattend kunnen we konkluderen dat een hoen in de periode 1314-1340 ongeveer een waarde van 1 oude penning had, en dat er door de hertog in die tijd een grondcijns van 1 hoen per lopens geheven werd (= 8 hoenderen per bundel).

Overigens devalueerde het geld wel, maar een cijns in natura niet.

In 1648 rekende men 1 hoen voor 5 stuivers (= 2 1/2 oude groot = 20 oude penningen), zodat de hoendercijnsen ten opzichte van de geldcijnsen toen al een faktor 20 zwaarder waren gaan wegen.

De cijnsregisters van Helmond: ²³⁾

Op 5 juli 1314 vond er een ruiling plaats tussen hertog Jan III van Brabant en Jan Berthout, heer van Berlaer. Hierbij verkreeg Jan Berthout o.a. de grondcijnsen die de hertog tot aan dat tijdstip inde in een aantal Peellandse dorpen, waaronder Veghel. 26).

De heren van Helmond hebben deze grondcijnsen tot in de 19-de eeuw geind. Hun cijnsregisters vormen een statisch geheel. Er werden geen grondcijnsen afgelost, en er kwamen ook geen nieuwe cijnsen bij. Cijnsen uit uitgiften gedaan na 5 juli 1314 kwamen weer toe aan de hertog van Brabant, die grondheer bleef in de betreffende Peellandse dorpen.

In een Helmonds cijnsregister van omstreeks 1600 worden de cijnsgoederen beschreven, maar deze beschrijvingen moet men met dezelfde voorzichtigheid hanteren, als de latere beschrijvingen uit de cijnsboeken van de Staten Generaal. Voor de grootte van de uitgegeven percelen is wel weer het cijnsbedrag van belang.

Het begin van de heffing van grondcijnsen:

Alle grondcijnsen die de heer van Helmond in Veghel beurde, hadden betrekking op uitgiften gedaan vóór 5 juli 1314. Maar in welke periode zijn deze grondcijnsen precies ontstaan? Met andere woorden; van wanneer dateren de eerste grondcijnsen in Veghel?

In totaal werd er door de heer van Helmond voor uitgegeven percelen in Veghel geïnd:

- 1450,5 nieuwe penningen, als men 12 nieuwe penningen per bunder rekent, dan betreft dit 120,875 bunder uitgegeven percelen.
- 1074,75 oude penningen, als men ook hier 8 oude penningen per bunder rekent, dan betreft dit 134,344 bunder uitgegeven percelen.

De cijnsen van de heer van Helmond hebben dus betrekking op 255,219 bunder, die allemaal voor 5 juli 1314 uitgegeven zijn.

We hebben enig houvast aan het feit dat nieuwe penningen pas sinds omstreeks 1250 geslagen werden. Alle gronduitgiften die met nieuwe penningen belast zijn dateren dus ergens uit de periode 1250-1314.

Helaas kunnen we niet stellen dat alle gronduitgiften die met oude penningen belast werden, van vóór omstreeks 1250 dateren. Oude penningen bleven immers na 1250 nog lang in omloop. Zelfs in de periode 1380-1392 zien we in Veghel nog uitgiften met oude penningen belast worden.

Als we veronderstellen dat in de periode 1180-1314 het tempo van gronduitgiften in Veghel konstant was (wat een redelijke historische veronderstelling is) 24), dan geldt voor het tempo van de gronduitgiften T:

$$T = \frac{120,875 + (1-A) 134,344}{64} \quad (\text{Bunder/jaar})$$

waarin A = het relatieve deel (varierend tussen 0 en 1) van de oude penningen dat betrekking heeft op de gronduitgiften van vóór 1250.

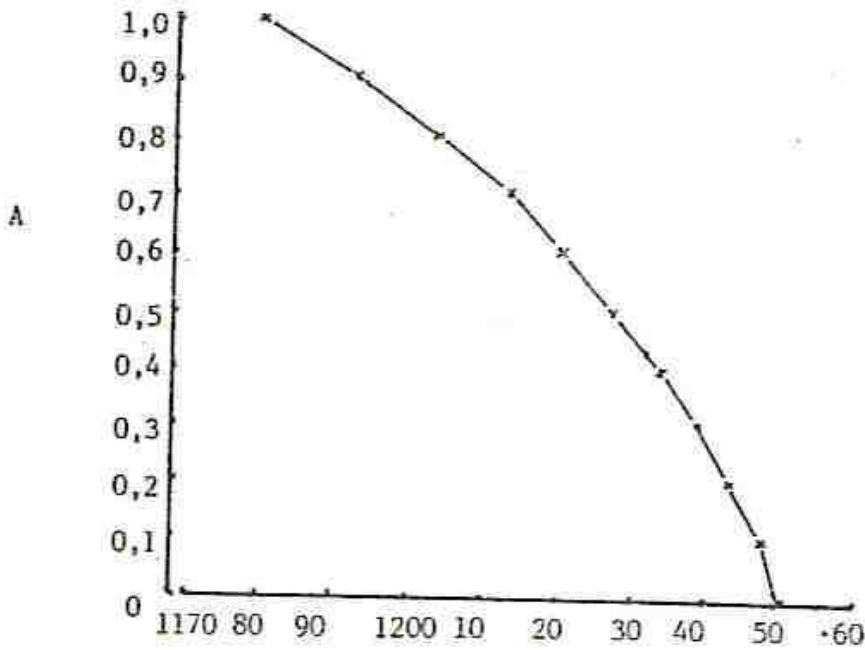
Voor het Beginjaar van de cijnsheffing (B) geldt de volgende formule:

$$B = 1250 - \frac{134,344 A}{T}$$

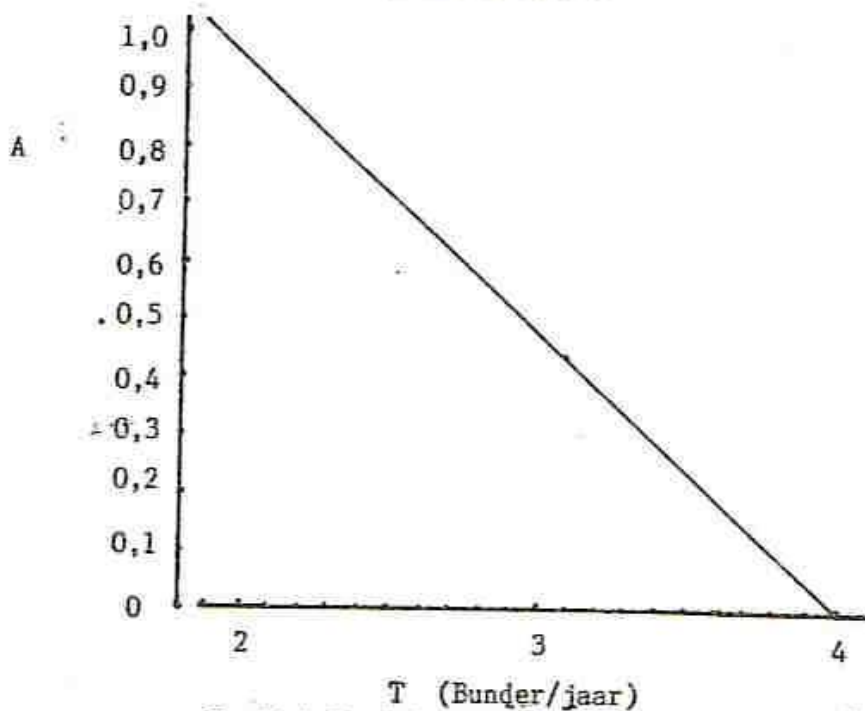
Grafiek 6 en 7 geven de waarden voor B en T voor verschillende waarden voor A. Als alle oude penningen betrekking hebben op uitgiften van vóór 1250, dan vinden we voor het beginjaar van de cijnsheffing circa 1179, en een gemiddeld uitgiftetempo van 1,9 bunder/jaar.

Als de helft van de oude penningen betrekking heeft op de periode vóór 1250, en de helft op de periode erna, dan zal de cijnsheffing circa 1227 ingevoerd zijn, en lag het uitgiftetempo op gemiddeld 2,9 bunder/jaar.

A = het relatieve deel van de oude penningen dat betrekking heeft op
gronduitgiften van 1667 1250.

B
Grafiek 6: Het Beginjaar van de cijnsheffing (B) als
functie van A.

T (Bunder/jaar)
Grafiek 7: Het gemiddelde tempo van gronduitgiften (T)
als functie van A.

In grafiek 8 zijn twee mogelijkheden ingetekend:

Het beginjaar van de cijnsheffing is 1179 ($A = 1$, en $T = 1,9$ bunder/jaar). In dat geval moeten de grondcijnsen ingevoerd zijn door de graaf van Gelre die in de 2-de helft van de 12-de eeuw grondheer werd in Peelland.

In het andere geval is de situatie ingetekend dat de grondcijnsen ingevoerd zijn toen de hertog van Brabant in 1232 grondheer werd in Peelland. ($A = 0,43$, en $T = 3,1$ Bunder/jaar).

In het geval dat de graaf van Gelre de grondcijnsen invoerde, wordt een extra onzekerheid ge-introduceerd. We weten niet of hij ook een belasting van 8 oude penningen per bunder hief. Het enige wat we hierop kunnen zeggen is dat er sterke aanwijzingen zijn dat de hertog van Brabant in 1232 een bestaande bestuurlijke indeling en een bestaande rechtsorde in stand hield, en dat daarom misschien ook de hoogte van de grondcijnsen in 1232 hetzelfde bleef. (Zie appendix 2, het graafschap Rode).

De heerlijkheid Jekschtot:

Een belangrijk feit mag niet onbesproken blijven. In 1310 geeft de hertog de heerlijkheid Jekschtot in leen aan Willem de Cruudener, als aflossing van een schuld. Hierbij kwam Willem in het bezit van 60,6 bunder heiland, gelegen in Veghel aan de grens met Lieshout. (N.u.v. 4 bunder van de Heihoef). 25) Op dit goed werden enkele grote hoeven gesticht. Overigens lag het grootste deel van het bezit van de heren van Jekschtot binnen de gemeentegrenzen van St. Oedenrode.

Grafiek van uitgiften van 1179/1232 tot 1832:

In grafiek 8 is het uitgegeven oppervlak vanaf 1179/1232 tot aan 1832 gegeven. De 13-de eeuw blijkt hierin een tijd van grootschalige ontginningen te zijn. Via de administratie van de grondcijnsen moet het mogelijk zijn om een kaart van Veghel van omstreeks 1200 te rekonstrueren. Voor de veranderingen in de 13-de eeuw is de administratie van grondcijnsen van de heren van Helmond van uitzonderlijk groot belang.

In grafiek 8 zijn ook enkele extrapolaties voor de tijd vóór 1200 gegeven.

De 2 d-lijnen zijn een lineaire extrapolatie van de mogelijkheden voor de periode 1179/1232 tot 1314, die hiervoor besproken werden. De e-lijnen laten de ontginningen pas in het jaar 1000 beginnen (welke mogelijkheid door sommige historici geopperd wordt).

De werkelijkheid zal zeker ergens tussen de d- en e-lijnen in liggen. Omstreeks 600 of kort hierna werd Veghel weer bewoond. Omstreeks het jaar 1000 treedt een versnelling in het ontginningstempo op. Deze ontginningsgolf duurde tot aan het jaar 1315, en via de administratie van de grondcijnsen kunnen we de laatste fase hiervan rekonstrueren.

Een andere konklusie is dat er in Veghel 1122,8 bunder niet met een grondcijns belaste percelen waren. Alle uitgiften gedaan voor 1179/1232 bleven onbelast. Dit moet door nauwkeurig historisch onderzoek te verifiëren zijn. 27).

a = verloop van uitgiften 1314 - 1832 (vgl. grafiek 5)

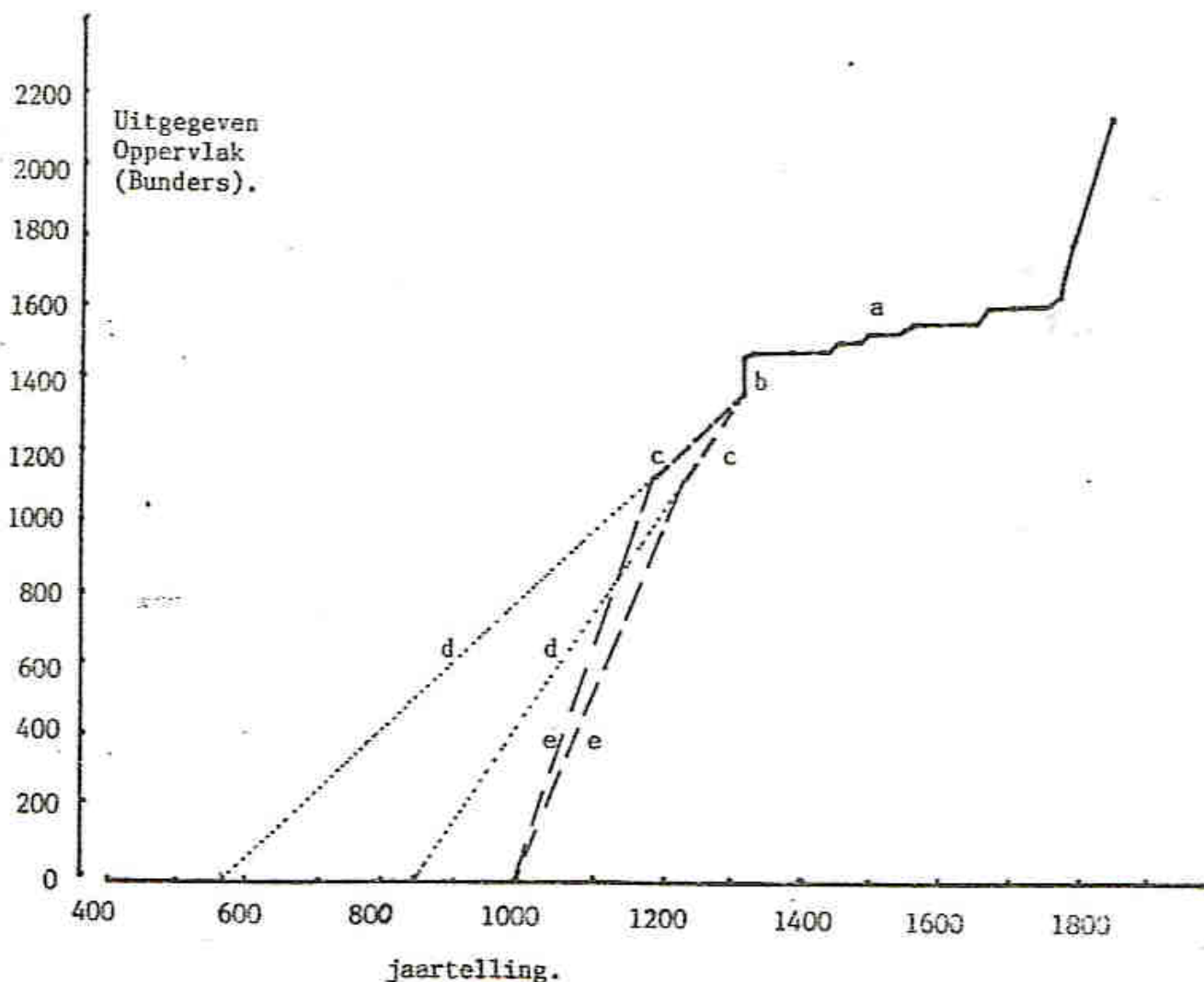
b = uitgifte Jekschot in 1310.

c = verloop uitgiften 1179 - 1314, en 1232 - 1314 (Cijnsboeken Helmond).

d = lineaire extrapolatie van c.

e = Ontginningen beginnen in 1000, lineair verloop, aansluitend bij c.

d en e zijn slechts extrapolaties.

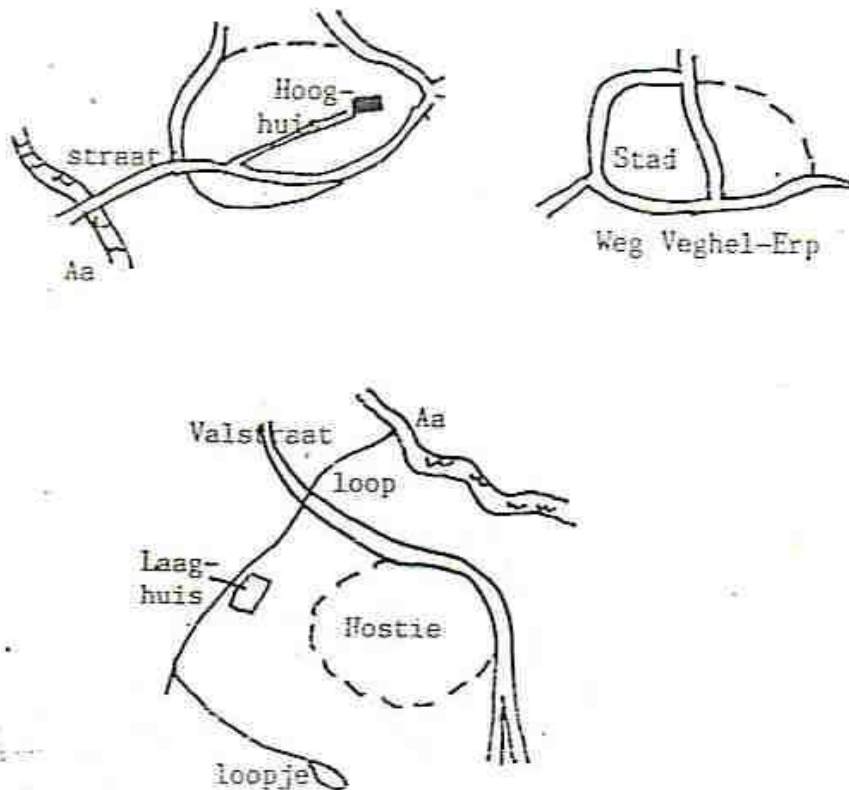
Grafiek 8: Oppervlak van uitgiften van circa 600 - 1832.
(cumulatieve grafiek).

Historische interpretatie:

De Heer Kakebeeke gaat er van uit (28) dat onze streken omstreeks 600 en later, na enkele eeuwen van volledige ontvolking, weer bewoond raken. Bij deze her-kolonisatie waren verschillende grond-uitbatingsvormen in gebruik, waarvan we ook in Veghel nog duidelijke sporen terugvinden.

Het domeingoed: Dit bestond aanvankelijk uit 2 delen, de hoofdhoeve, waar de Frankische heer verbleef, en de randhoeven, of 'tenures', waarvan de opbrengst ook voor de Frankische heer was. In latere eeuwen konden tenures zelfstandig worden, of zich weer opsplitsen in een hoofdgoed en een bijhoeve.

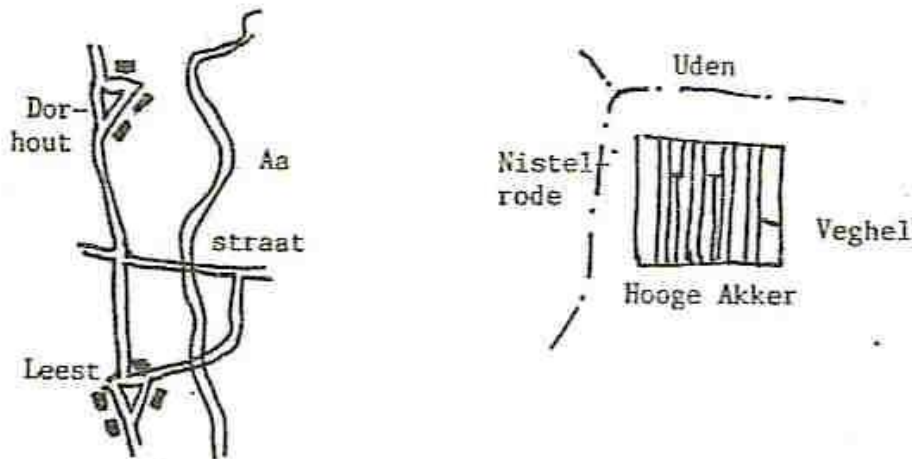
Het is zeker dat er in het centrum van Veghel eertijds een domeingoed lag. 29). Op onderstaande kaartjes zijn delen van de domeinorganisatie in Veghel gegeven, welke in Veghel overigens nog lang niet uitputtend bestudeerd is. Het gaat er hier slechts om, om de aanwijzingen voor vroeg-middeleeuwse gronduitbating in Veghel aan te geven.

Kaart 2: Delen van de Domeinorganisatie in Veghel.

De plaatse: Vrije boeren, die dus niet als horigen aan een domeingoed verbonden waren, vestigden zich in de vroege middeleeuwen rond een driehoekig plein, of 'plaatse'. Dat plein, dat gemeenteeigendom was, diende als verzamelplaats voor het vee, voordat het naar de graasgronden werd gedreven. Enkele gehuchten in Veghel zijn rond een plaatse ontstaan. Bijvoorbeeld de gehuchten Leest en Dorhout.

Langrepevlakker: Ook typerend voor de vroege middeleeuwen zijn akkercomplexen met lange smalle kavels. Dit had te maken met het gebruik van de ploeg, waarvoor de lange smalle verkaveling veel geschikter was. Een voorbeeld van zo'n akkercomplex is de 'Hooge akker' gelegen nabij de grans met Uden en Nistelrode.

Kaart 3: Voorbeelden van driehoekige 'plautsen', en van een langrepelakker in Veghel.

We zien dus duidelijke aanwijzingen dat Veghel al in de periode 600 - 1000 bewoond was. Dit wordt ook bevestigd door archeologische vondsten uit deze periode. 30).

Wiro heesters beweert in zijn boek over de geschiedenis van St. Oedenrode 31) dat de bewoning tot aan het jaar 1000 nog niet zoveel voorstelde, en dat er pas omstreeks het jaar 1000 sprake is van meer aanzienlijke bewoning en ontginningen. Hij baseert zich hierbij op een pollenanalyse gedaan op de Everse akkers, waaruit blijkt dat er daar omstreeks het jaar 1000 plotseling weer veel graan verbouwd werd, en op het verschijnen van een nieuw type aardewerk omstreeks het jaar 1000 in St. Oedenrode. (Vroeg Pingsdorf en blauw-grijze kogelpotten).

In grafiek 8 wordt de visie van Kakebeeke, die vooral de nadruk legt op de vroeg-middeleeuwse kolonisatie, het meest recht gedaan door de d-lijnen, terwijl Heesters zich vermoedelijk beter kan vinden in de e-lijnen, waarbij de ontginningen in Veghel pas omstreeks het jaar 1000 van start gaan. De werkelijkheid ligt hier zeker ergens tussenin. (Een vroege kolonisatie rond circa 600, en een versnelde ontwikkeling met eventueel nieuwe kolonisatie rond het jaar 1000).

De ontwikkelingen in de : middeleeuwen, zoals die uit grafiek 8 blijken, dwingen respect af. Nooit is in latere tijd zoveel woeste grond onder de ploeg gebracht als in de middeleeuwen, eigenlijk in heel middeleeuws Europa. 32).

Mettertijd stelde zich een duurzaam evenwicht in tussen de mens en het milieu. Voor dit evenwicht moest een deel van de grond onontgonnen blijven. Voor Veghel lag dit deel rond de 50 %, in andere dorpen, waar de omstandigheden ongunstiger waren door het voorkomen van meer zandverstuivingen en vennen, lag dat deel wel ooit rond de 70 tot 90 %.

De heide diende voornamelijk voor de aanvoer van voedingsstoffen naar de akkers. Schapen graasden op de heide, en de schapenmest werd verzameld om de akkers te bemesten, en de koiemest werd ook wel met heideplaggen vermengd, voordat de koiemest de akkers bereikte.

Door dit enorme belang van de woeste gronden, kwamen die tijdens de grote middeleeuwse ontginningsgolf onder grote druk te staan. Al in 1379 horen we geschillen omtrent het gebruik van de gemeint in Veghel. 33).

De ommezwaai in 1315:

Uit het pollengram van de Everse akkers blijkt dat er omstreeks 1300 iets aan de hand is met het landschap, en dus ook met de mensen. De teelt van koren, boekweit en spurrie loopt plotseling sterk terug. Er bestaan uit die tijd berichten over toenemende zandverstuivingen en over het slechter worden van het klimaat. Veenmonsters uit de moerkuilen (bij de Everse akkers) uit die tijd zijn zeer zandig. 1315 werd een rampjaar. In maart van dat jaar begon het te regenen, en dat bleef het zowat het hele jaar doen. Het graan verrotte op het veld. Hier en daar brak de pest uit, de armen werden verwaarloosd en stierven in de Bosche straten. 34). In de jaren 1315 tot 1318 mislukte steeds de oogst, en de honger eiste in heel Europa zijn tol.

Dit was de afsluiting van een periode. Nooit hadden de eigenaars van landerijen het zo goed gehad als in de jaren 1000-1300. Door de bevolkingsgroei waren de lonen laag en de grond- en pachtprizen hoog. Maar op het gebied van de landbouw was de zaak scheef gegroeid. Door teveel ontginningen verminderde de mestopbrengst en dus ook de opbrengst van de akkers. De klimaatswijziging van omstreeks 1315 maakte een plotseling einde aan de groei, zoals ook uit grafiek 8 blijkt.

Na de hongerjaren 1315-1318 blanceerden de armen nog enkele tientallen jaren op de rand van de afgrond, totdat Brabant medio 1349 door een grote pestepidemie werd getroffen, waarvan de gevolgen afgrijselijk waren. Voor Veghel zijn geen sterftecijfers bekend, maar in sommige delen van Europa kwam 1/3 tot de 1/2 van de bevolking om.

Na de grote pestepidemie was er weer bouwland in overvloed, maar door het onstandvastige klimaat en de vele misoogsten in de 2-de helft van de 14-de eeuw liet het herstel nog meer dan een eeuw op zich wachten. (Uit grafiek 5 blijkt dat er pas omstreeks 1450 in Veghel weer flinke percelen grond in Veghel uitgegeven worden.)

In de periode 1315-1790 is er van grootschalige ontginningen in Veghel geen sprake. Uit de 15-de eeuwse tellingen van woningen blijkt ook dat het aantal woonhuizen in Veghel tussen 1438 en 1526 steeds rond de 262 schommelde. 35).

Al vanaf de Romeinse tijd, en in de vroege middeleeuwen ging men er vanuit dat er voor een rendabele hoeve circa 12 bunder grond nodig was (Bestaande uit akkers, weiland, beemden en heide). Voor de 262 huizen die Veghel omstreeks 1500 telde, was dus circa $12 \times 262 = 3083$ bunder nodig. Het gehele oppervlak van Veghel was 3027 bunder, zodat gemakkelijk in te zien is, dat de grenzen van de groei bereikt waren. 36).

Het bevolkingsoverschot werd voornamelijk opgevangen door 's Hertogenbosch.

Ook het feit dat hertogin Johanna in 1379 de naburen van Veghel toestemming geeft tot het verkopen van stukken van hun gemeint, komt nu in een helderder licht te staan. Door de druk op de heidegrond ging het de Veghelse boeren in de 14-de eeuw erg aan, of er al dan niet nog meer verkocht werd van hun gemeint. Meer zeggenschap van de lokale boeren ligt dan voor de hand. In de tweede plaats waren er maar weinig inkomsten uit nieuwe uitgaven meer te verwachten, zodat het decentraliseren van deze bevoegdheid en de inkomsten uit de uitgaven voor de hertogin ook gemakkelijker was.

Martien van Asseldonk